

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Albert Winsemius: De Nederlander achter de BV Singapore
Stoelinga, F.

Citation

Stoelinga, F. (2020, November 19). *Albert Winsemius: De Nederlander achter de BV Singapore*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138392>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138392>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/138392> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Stoelinga, F.

Title: Albert Winsemius: De Nederlander achter de BV Singapore

Issue Date: 2020-11-19

Hoofdstuk 1 Van kaas via studie naar nationaal beleid

1 Werkloosheid, armoede en oorlogen

Mijn vader, hij is nu 76, moest toen hij tien jaar oud was op het Friese platteland bij de boer werken. Van 's morgens heel vroeg tot 's avonds laat. En af en toe een halve dag op bed blijven – dan moesten immers de kleren worden gewassen. Ouderdom en dus armoede moet in die tijd iets afschuwelijks zijn geweest.⁴⁹

Zo spreekt zoon Albert Winsemius in 1960 over zijn vader Pieter Bernardus, geboren in 1883, die eind negentiende eeuw als elfjarige jongen in een armoedige omgeving leeft. Na het lezen van deze zinsnede, opgetekend door verslaggever Herman Leenes, dringt de vraag zich op of in 1910, het jaar waarin Albert Winsemius in Leeuwarden op 26 februari geboren wordt, armoede zich anders voordoet. Het antwoord is: niet voor iedereen, maar wel voor een groot deel van de Nederlandse bevolking. Als de nieuwe Armenwet in 1912 aangenomen wordt leeft nog een derde van de vijf miljoen Nederlanders, zoals historicus en auteur Femke Deen omschrijft “in uitzichtloze poverheid”, een armlastige groep met een hoog percentage kinderen die in wijken wonen die er verpauperd en vervuild bij staan.⁵⁰ Het is de tijd dat het fenomeen ‘onbewoonbaar verklaarde woning’ in Nederland volop aanwezig is.⁵¹

Voorbeeld van de beroerde woonomstandigheden van de losse arbeiders in de Friese hoofdstad. Deze opname uit 1906 van de Westerplantage, aan de voet van de Oldehove, laat tevens zien hoe kinderrijk de gezinnen van de bewoners in die tijd waren.

⁴⁹ Herman Leenes, ‘Geschreven portret van Dr. Albert Winsemius: de koopman’, *Maandblad van de Vereniging Nederlands Fabrikaat* (VNF), Jaargang 42, nr. 6 (Rotterdam 1960) 20-24; *Leeuwarder Courant*, 14 en 15-06-1960 ‘Geschreven portret van: Dr. Albert Winsemius de moderne organisatieman’.

⁵⁰ Femke Deen, ‘Te veel om te sterven, te weinig om te leven’, *Historisch Nieuwsblad*, april 2012, 5.

⁵¹ Foto: Armoede in Leeuwarden, 1906; http://webserv.nhl.nl/~oostmeij/1_sow_a/1sow-cl.htm, geraadpleegd 14 december 2013.

Leeuwarden is rond Winsemius' geboortedatum een provinciestad met circa 36.000 inwoners. Er is een militair garnizoen, een station, een gevangenis en één keer per jaar een grote kermis. Elke vrijdag is het druk als de boeren uit de omringende plaatsen de veemarkt in de stad bezoeken. In de jeugdijaren van Winsemius groeit de stad snel in omvang en, zoals bovenstaande foto laat zien, kent ook Leeuwarden rond 1910 schrijnende armoede en erbarmelijke woonomstandigheden. Het is mogelijk dat Winsemius op jongere leeftijd dergelijke misère gekend heeft en er door beïnvloed is. Het is een vergelijkbare armoedige schraalheid, eenzelfde werkloosheid en barre huisvesting, eenzelfde uitzichtloosheid die Winsemius over enkele decennia in Singapore gaat ontmoeten en gaat helpen oplossen.

Albert Winsemius is de derde zoon in een gezin met zes kinderen waarvan de vader opklimt tot winkelier in kaas. Hij gaat naar de Zondagschool, naar een Protestantse Lagere School om daarna de Protestantse Hogere Burgerschool (HBS) in Leeuwarden te doorlopen. Als zeventienjarige verdient hij als aankomend fabrieksarbeider een schamel loon bij de Coöperatieve Zuivelfabriek in Oudega. In 1960 noteert de journalist Herman Leenes Winsemius' uitspraak die de tijdgeest goed weergeeft:

„Het enige waar ik echt verstand van heb,” zegt dr. Winsemius, „is van kaas (...) In m'n jonge jaren heb ik nog op een kaasfabriek gewerkt – in Oudega. Zo'n fabriekje met een directeur, een botermaker, een kaasmaker, een tweede botermaker en een tweede kaasmaker (die laatste was ik). 's Morgens om vier uur opstaan; om vijf uur aantreden in de fabriek – een paar kwartier later stond je al met je sokken te soppen in de wei die in je klompen was gelopen”.⁵²

In het leven van Winsemius worden, naast de kaas, ook andere feiten uit het interbellum snel exemplarisch, zoals de Eerste Wereldoorlog die tussen zijn vierde en zijn achtste levensjaar woekert en grote delen van Europa ruïneert. De crisis van deze 'Grote Oorlog' heeft Winsemius misschien minder dramatisch beïnvloed; Nederland koestert zijn neutraliteitspolitiek en de oorlog is vaak niet meer dan een lastig débâcle dat de gemiddelde burger in Leeuwarden nauwelijks in de weg zit. Dat geldt in andere mate voor het ontstaan van het communisme, na de Oktoberrevolutie in Rusland, die het Lenin mogelijk maakt om in 1918 de Russische Communistische Partij op te richten. Dit 'rode gevaar' en andere radicale politieke ideologieën die de kop opsteken op het wereldtoneel verhardten de omgeving van Winsemius wel sterk en gaan een belangrijke rol in zijn leven spelen.

Het huisgezin van vader Pieter Bernardus Winsemius maakt ook de hyperinflatie van de jaren twintig mee, die het maatschappelijk leven in Nederland overrompelt met een geduchte werkloosheid. In deze periode van armoede gaat Winsemius, net achttien jaar oud, op zoek naar

---

⁵² Leenes, 'Geschreven portret van Dr. Albert Winsemius'.

beter. Dat brengt hem in mei 1928 naar Engeland, waar hij als tuindersknecht werk vindt op een tulpenforceerderij in Essex, naar zijn zeggen “zo’n bedrijf waar je met stoken de tulpen vóór Kerstmis in bloei trekt”.⁵³ Het lukt hem echter niet om een gesalarieerde betrekking te krijgen, waardoor hij in oktober van hetzelfde jaar al weer in Leeuwarden terug is.

Nu gaat Albert als zelfstandig handelsreiziger de kost verdienen in de zuivelbranche, vijf jaar lang tot eind 1934. Op 12 november 1929 neemt hij, in het jaar van de Grote Depressie en nog geen drie weken na de beurskrach op Wall Street van 24 oktober, samen met zijn bijna drie jaar oudere broer Bernard de ‘Winsemius Kaas en Vetwarenhandel’ in Leeuwarden van hun vader over. Het handelsregister meldt:

Blijkens akte d.d. 12 November 1929 is door den kantonrechter-plaatsvervanger te Leeuwarden aan ALBERT WINSEMIUS, geboren 26 Februari 1910, zoon van de echtelieden PIETER WINSEMIUS en AUKJE VAN DER WERF, wonende te Leeuwarden, handlichting verleend tot het drijven van een handelszaak in kaas, margarine, vetten en aanverwante artikelen met zijn broer BERNARDUS WINSEMIUS en met dezen daartoe een handelsonderneming onder de firma aan te gaan. Geschiedende deze openbare bekendmaking ingevolge het voorschrift van art. 486 van het Burgerlijk Wetboek De fd. Griffier bij het Kantongerecht te Leeuwarden: F. VISSER.⁵⁴

Columnist Sumiko Tan van Singapore’s dagblad *The Straits Times* omschrijft deze overgang jaren later met de nuchtere opmerking van Winsemius “*then I discovered that working with your hands usually doesn’t pay too well. So I became a salesman of cheese because I knew cheese well*”.⁵⁵ In dit verband luidt Winsemius’ uitspraak in het interview met Leenes van 1960:

Als ik vroeger naar de lucht keek, wist ik wat voor weer het zou worden. Dat was in de tijd, dat ik reiziger was in rookvlees, margarine en kaas in Leeuwarden. Dat kunstje ben ik verleerd en het is niet verwonderlijk, nu ik er niet meer ‘s morgens vroeg met de fiets op uit ga om op één dag in tien of twaalf Friese dorpen m’n kaas te verkopen.⁵⁶

Het koopmansgevoel van Albert Winsemius en zijn navenante verkoopstrategieën ontwikkelen zich in deze economisch schrale periode, hoewel het duidelijk is dat de verkoop en winst van zuivelproducten in deze jaren van marginaliteit sterk moeten lijden. Vrienden in Singapore herinneren zich Winsemius’ gezegde: “*At times he would say that it is more difficult to sell cheese than to run an economy*”.⁵⁷

Deze jaren worden bovendien nog eens bezwaard door een nieuw element van onheil en ontredning als het fanatieke nationaalsocialisme over Europa daalt, de “Crisis en critiek

---

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Inschrijvingsdatum Handelsregister Leeuwarden, 6-13 december 1929; *Leeuwarder Nieuwsblad*, 17-12-1929.

⁵⁵ Sumiko Tan, ‘Dr. Albert Winsemius, Singapore’s Trusted Guide’, *AsiaOne* (Singapore 1998); <http://ourstory.asia1.com.sg/dream/lifeline/win2.html>, geraadpleegd 03-12-2013.

⁵⁶ Leenes, ‘Geschreven portret van Dr. Albert Winsemius’.

⁵⁷ Chan Chin Bock in Chua Lee Hoong’s, ‘He believed in Singapore’s future’, *AsiaOne*, 07-12-1996.

der democratie” zoals auteur De Jonge zijn boek betitelt.⁵⁸ Eerst het communisme en nu de ideologie van het fascisme, beide met afkeer van democratie en liefde voor revolutionair geweld, grijpen internationaal om zich heen en veroorzaken een stortvloed aan crises, angsten en gewelddadigheden met grootschalige veranderingen als consequentie. De uitslag van de Duitse verkiezingen in 1933 met 44% van de stemmen voor Hitlers Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP), het jaar dat Hindenburg Hitler tot Rijkskanselier benoemt, wordt de genadeklap voor de democratie in Europa. Op 20 maart 1933 maakt een machtigingswet Hitler alleenheerser van Duitsland. Twee dagen later gaat het eerste Duitse concentratie- en strafkamp Dachau open. De trend is gezet: kamp Auschwitz II (Birkenau) kan straks 4.500 personen per dag vernietigen.

In 1936 staat de wereld bijna aan de rand van de afgrond, rechts Spanje onder leiding van generaal Franco komt met hulp van nationalistische rebellen in opstand tegen de democratisch gekozen Spaanse regering. Fascistisch nazi-Duitsland, fascistisch Italië en de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR), steunen de Spaanse strijdende partijen met wapens, adviseurs, troepen en geld. De ideologische strijd leidt tot een Spaanse Burgeroorlog met grote wreedheden waar communisten, nationalisten, anarchisten en religieuzen verwickeld zijn in een gevecht om de macht. In deze aanloop naar verwoesting slijt Winsemius zijn kaas en ziet hoe de wereld om hem heen door snel opkomende ellende uit elkaar valt.

In Duitsland volgt een ontmanteling van de parlementaire democratie terwijl internationale ontwapeningsconferenties op niets uitlopen. De Volkenbond die de instandhouding van de wereldvrede en de beveiliging van de territoriale onschendbaarheid van haar lidstaten als doel heeft faalt herhaaldelijk en kan niets uitrichten tegen de agressie van Japan, Italië en Duitsland. De politieke problemen in en buiten Europa blijken niet oplosbaar, de Europese suprematie loopt ten einde. In 1938 lijft nazi-Duitsland Oostenrijk en het Tsjechische Sudetenland in en in 1939 wordt Polen binnengevallen. Tussen 1936 en 1939 kost deze aanloop naar de volgende crisis al een half miljoen mensenlevens, terwijl de Tweede Wereldoorlog in de rest van Europa nog moet beginnen.

2 Ingehouden eruditie – werken, studeren, trouwen en promoveren

Midden jaren dertig van de vorige eeuw, na zes jaar kaas en andere levensmiddelen verkopen in een steeds armer wordende omgeving, is het voor Winsemius genoeg geweest. Het bedrijf

---

⁵⁸ A.A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie: Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbepelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Assen 1968).

Gebr. Winsemius aan de Nieuweburen 120 in Leeuwarden wordt opgeheven. De crisisjaren overtuigen hem dat “het leven pas compleet wordt, als je volledig gebruik kan maken van alle talenten die je van huis uit hebt meegekregen”, een uitspraak dat als het Bijbelse gezegde klinkt van het benutten van al je ontvangen talenten.⁵⁹ Columnist Sumiko Tan citeert hem met: “*Later on I became a little wiser (...) and discovered I had to go to school once more, to university*”.⁶⁰ Winsemius gaat op zoek naar ander werk en meer kennis. Begin 1935 verhuist hij van Friesland naar Zuid-Holland en hij gaat als administratief controleur voor fl.118,75 per maand werken bij de Nederlandse Sierteelt Centrale in Boskoop “onder meer vanwege mijn Engelse ervaring”.⁶¹ Na het behalen van een aantal praktijkdiploma’s is het volgen van een universitaire studie nu zijn nieuwe doel. Verrassend genoeg blijkt uit Winsemius’ rondgang langs de universitaire instituten in Nederland, dat zijn vorming tot (ontwikkelings)econoom niet zijn eerste persoonlijke keuze is.

Zijn eerste keuze is het “eenvoudige” vak van rechten.⁶² Maar daarvoor is een gymnasiumopleiding noodzakelijk en de Universiteit Leiden verplicht hem tot een *Colloquium Doctum* in de Latijnse taal, een taal die hij niet in zijn ransel heeft. Ook de Technische Hogeschool van Delft geeft Winsemius geen groen licht om daar te starten, het wiskundepakket uit zijn HBS-tijd is volgens deze universiteit voor een technische studie niet toereikend. In 1936 wordt het ten slotte de Nederlandsche Handelshoogeschool te Rotterdam, de latere Erasmus Universiteit, waar het vak economie hem mogelijkheden biedt. Er zijn geen avondcolleges voor de nu vijftientigjarige volwassen man, dus wordt met de decaan in Rotterdam een modus gevonden om te studeren zonder colleges te volgen, thuis, in de avonden, na het werk en in de weekenden. De zeven vrije dagen per jaar, die zijn baan hem permitteert, zijn voldoende om de examens in deze studierichting te kunnen doen.⁶³

Werken en studeren vallen vanaf nu samen. Met trots publiceert Winsemius in 1938 een werkstuk dat zijn studie en werkervaring bij de sierteeltproducten eer aandoet.⁶⁴ Conform universitaire richtlijnen, gekoppeld aan een persoonlijke affiniteit voor de sector geeft hij een overzicht van de lokale boomkwekerijcultuur. De teelt met haar financieel-economische aspecten, de in- en uitvoer, maar ook de problematiek van de vakbonden passeren de revue.

---

⁵⁹ Geluidsopname van een verdiepend interview met de 83-jarige Albert Winsemius, in 1993 in Wassenaar opgenomen door de historici Leo Douw en Sikko Visscher, Universiteit van Amsterdam; *Bijbel*, 1 Petrus 4:10; Matteüs 25:14-30; 1 Korinthiers 7:7.

⁶⁰ Tan, ‘Dr. Albert Winsemius, Singapore’s Trusted Guide’.

⁶¹ Leenes, ‘Geschreven portret van Dr. Albert Winsemius’.

⁶² Douw/Visscher, geluidsopname verdiepend interview.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ A. Winsemius, ‘De Boskooische Boomkwekerij’, *Economisch-statistische Berichten*, Jaargang 23, Nummer 1149 (Rotterdam 1938) 8.

Winsemius' analyse wordt aangevuld met voor deze sector duidelijke richtlijnen voor de toekomst. Op 1 mei 1936 krij; gt hij bij deze Sierteelt Centrale eervol ontslag, waarna zijn carrière tot eind 1937 vervolgd wordt als enquêteur in dienst van het Economisch Instituut voor den Middenstand, later bekend als het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM).

Binnen drie jaar rondt Winsemius de studie economie af en in 1938 is hij doctorandus. Het is volgens economisch redacteur van *Het Parool* Kees Tamboer niet verbazingwekkend dat zijn hoogleraar Piet Lieftinck hem in al in januari van dat jaar richting de Haagse departementen lanceert. Lieftinck ziet de achtentwintigjarige “beminnelijke, maar tegelijk strenge en doortastende Fries” als een intelligente creatieve organisator, hij schat Winsemius' hang naar cijfers juist in en vindt zijn koele observaties van organisaties en mensen opmerkelijk.⁶⁵ Winsemius' combinatie van lef, gepaard met doorzettingsvermogen, intelligentie gekoppeld aan vernieuwingsdrift en duidelijkheid worden door hem gunstig beoordeeld. De loyaliteit tussen beide heren zal tot een jarenlange relatie leiden.

Winsemius uit de Cornelis Speelmanstraat 46 te 's-Gravenhage is nu een ambtenaar in overheidsdienst, bezoldigd met een wedde van 250 gulden per maand.⁶⁶ Aanvankelijk is hij medewerker aan het researchbureau van de Economische Voorlichtingsdienst om later tot chef van het Bureau Marktonderzoek en Propaganda van deze dienst bevorderd te worden.⁶⁷ Dat geeft hem de nodige financiële armslag om in juni 1938 met de Groningse Aaltje Anna Schreiber te trouwen, dochter van een Duitse schipper met de Groningse scheepsbouwwereld als achtergrond. Een jaar later wordt hun eerste kind geboren, dochter Anna Aukje. De echtgenote van Albert Winsemius zal in de werkzame jaren van haar man nauwelijks in de openbaarheid treden, volgens Anna Aukje omdat “zij de Engelse taal niet goed beheerste”.⁶⁸

In deze periode vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog waar religieus Nederland en het conservatisme van de Nederlandse politiek zich vrij eenvoudig naar de sterker wordende nationaalsocialistische tendensen schikt, zijn er personen en situaties die Winsemius' denkbeelden opnieuw beïnvloeden. Een van de belangrijkste vooroorlogse pilaren in Nederland wordt het volgend jaar zijn hoogste baas, de orthodox-protestantse politicus Hendrikus Colijn. Colijn is sinds mei 1933 minister-president en hanteert vanaf 1939 de portefeuilles van zowel minister van Financiën als minister van Economische Zaken. Volgens sommige historici is

---

⁶⁵ Kees Tamboer, ‘Albert Winsemius bouwde Nederland en Singapore op’, *Het Parool*, 06-12-1996.

⁶⁶ *Nationaal Archief, Den Haag*, Ministerie van Economische Zaken: Centraal Archief, nummer toegang 2.06.087, inventarisnummer, 300.

⁶⁷ *Nationaal Archief, Den Haag*, Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden, 1940 (Den Haag 1939) 802.

⁶⁸ Gesprek met Ankie Averink-Winsemius, 26-10-2013.

Colijn de Nederlandse verpersoonlijking van de jaren dertig, een “symbool van crisis, synoniem voor bezuiniging en standbeeld van autoritair staatsgezag”.⁶⁹ In dezelfde trant beschrijven Vrije Universiteits-historici Colijn en zijn antirevolutionaire achterban met:

Al ons onbehagen over oorlog en kolonialisme, crisis en werkloosheid, verzuiling en autoriteit, calvinisme en kapitalisme, wordt in de figuur van Colijn geprojecteerd. In die zin is het populaire Colijn-beeld een spiegelbeeld van ons onverwerkt verleden. Het weerspiegelt onze irritatie over een zekerheid en zelfbewustheid die we zelf zijn kwijtgeraakt.⁷⁰

Tijdens zijn studie economie heeft Winsemius ongetwijfeld nagedacht over de financieel-economische politiek van Colijn, die de Gouden Standaard maar niet kan laten vallen en orthodox vasthoudt aan het niet verhogen van de prijzen. Het gedachtegoed van Colijn over prijsbeheersing, vermogen, arbeidsverhoudingen, lonen en anarchistische stakingen is volop verweven in de orde van de toenmalige dag. Nederland wordt geconfronteerd met een werkloosheid die oploopt van 40.000 naar 630.000 personen, 24% van de loonafhankelijke beroepsbevolking: op de totale bevolking van acht miljoen zielen zijn twee miljoen Nederlanders op een uitkering aangewezen.⁷¹ Colijns gedachtegoed en Winsemius' activiteiten gaan elkaar in Singapore meer dan eens ontmoeten.

Intelligentie, discipline, noeste arbeid en doelgerichtheid leiden hem ten slotte naar de graad van doctor in de Economische Wetenschappen. Hij schrijft in anderhalf jaar tijd bij professor Lieftinck een proefschrift dat in 1939 verdedigd wordt. Zijn dissertatie geeft in 146 pagina's de theoretische, rekentechnische en bestuurlijke aspecten weer van internationale migratie van goederen, kapitaal en arbeid, een bekend thema uit het interbellum.⁷² Je kunt stellen dat Winsemius dit stuk schrijft met in het achterhoofd de aanloop naar een wereld van nieuwe internationale verwevenheid, waar export, transport, arbeid, lonen en kapitaal vluchtiger en frequenter de toekomstige economische veranderingen gaan beïnvloeden.

Een indruk van zijn dissertatie is opportuun omdat Winsemius' carrière, in het bijzonder tijdens zijn adviesperiode in Singapore, frequent naar zijn thesis teruggrijpt:

Winsemius' onderzoek put uit praktijksituaties in Europese landen van de 19e en begin 20e eeuw en beoordeelt *en passant* ook migratiestromen in Azië, waar “een der belangrijkste migratiegebieden in het verre Oosten het Schiereiland Malakka is”. Een van de tussenconclusies luidt dat de “miljoenuittocht van grote groepen Chinezen uit China”, geïnitieerd door een wisselwerking van economische, sociale en politieke oorzaken, “uiteindelijk [leidt] tot een sterke toename van de totale wereldgoederenhandel”.

---

⁶⁹ Jan Bank en Chris Vos, *Hendrikus Colijn: Antirevolutionair* (Houten 1987) 6.

⁷⁰ J. de Bruijn en H.J. Langeveld (red.), *Colijn: Bouwstenen voor een biografie* (Kampen 1994) 29.

⁷¹ Rob Hartmans, ‘Het dogma van de gouden standaard’, *Historisch Nieuwsblad*, juni 2013, 48-55, aldaar 51.

⁷² Albert Winsemius, *Economische aspecten der internationale migratie*. Proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de economische wetenschappen aan de Nederlandsche Handelshoogeschool te Rotterdam (Haarlem 1939).

De arbeidsmigranten beschouwt Winsemius niet alleen als (weg)brengers van arbeid, maar hij ziet hen ook als besteders van inkomens, als consumenten met koopkracht, die geld transfereren. Die de kosten van levensonderhoud in meerdere gebieden met elkaar vergelijken en vervolgens door hun gedrag de vraag, de export, de prijzen maar ook de lokale loonpolitiek beïnvloeden en op hun beurt al of niet weer nieuwe migraties op gang brengen. Een van Winsemius' adagia is de dwingende relatie tussen nationale uitvoer van eindproducten en migratie van arbeiders: als de export van eindproducten stijgt dan daalt de arbeidsmigratie.

Het proefschrift benoemt zaken die na 1945 in Nederland en na 1960 in Singapore strategische themata zijn. Zoals efficiency van arbeid, het verschijnsel van handelspolitiek, net als zijn standpunt ten aanzien van de loonpolitiek. De dissertatie gaat dieper in op het transfereren van kapitaal en de betrouwbaarheid van de lokale ondernemer die het geld van de kapitaalbezitter gaat aanwenden, in casu de overweging van de kapitaalbezitter die zelf migrerende ondernemer van zijn eigen kapitaal wordt. Ook hier geldt dat de kapitaalverstrekker tevens consument is en bij het besteden van zijn inkomen eenzelfde afweging maakt als de arbeidsmigrant.

Oorzaak en gevolg duiken in dit proefschrift frequent op zoals de relatie van immigratie tot bevolkingsgroei, het verband tussen en de invloeden van nationale en internationale goederen, de kosten van levensonderhoud en het proces van het gelijkmaken van de prijzen van internationaal verhandelbare goederen. De theorieën die uitgedacht worden over levensstandaard, huwelijken, bevolkingsgroei, kinderbeporing en geboortecijfers worden in dit proefschrift genoemd, themata die straks in Singapore tot politiek worden omgezet.

Winsemius beschrijft in 1939 grensoverschrijdende fenomenen, zoals invoerrechten, contingenteringen en deviezenbeporingen die eveneens in Singapore aan de orde komen. Rassenongelijkheid en oplevend nationalisme in de immigratielanden worden onverbloemd vermeld. Opvallend is dat Winsemius het 'redden van het vege lijf' niet als een migratiethema en kernpunt aanhaalt, migratie volgens de 1939-Winsemius-norm is een financieel-economisch verschijnsel, dat tegenwoordig als 'economisme', rendementsdenken, wordt verwoord.

Als migratie-expert verwijst Winsemius indirect naar Hitlers drang naar het oosten, naar meer *Lebensraum* en naar Japans geforceerde expansie in Azië: "De interdependentie van migratie, kapitaal- en goederenbewegingen, zooals deze voortvloeit uit de ongelijke verdeling van mensen, kapitaal en natuurgaven, maken het voor vele dichtbevolkte gebieden noodzakelijk, dat zij de beschikking krijgen over voldoende grondstoffen, waarin deze natuurgaven zijn geïncorporeerd, om de verzorging van hun bevolking te verzekeren".⁷³

Een ander opmerkelijk feit is het ontbreken van enigerlei verwijzing naar de econoom John Maynard Keynes. Keynes, die met zijn *General Theory of Employment, Interest and Money* (1936) geen economische basis voor Winsemius' inzichten geleverd heeft. Wel komen de theorieën van Haberler, Hobson, Kreukniet, Lieftinck, Alfred Marshall en Mukerjee aan de orde. Liggen socialistisch getinte conjunctuur-theoretische inzichten van Keynes 'in het Rotterdamse' in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog nog wat gevoelig? Opmerkelijk is bovendien dat dit proefschrift over de arbeidsmigratie in de jaren van werkloosheid een citaat uit het gedicht 'De Lânforhûzer' van [de socialist] Pieter Jelles Troelstra draagt die, volgens Winsemius, "als voorvechter der arbeiders op het Friesche platteland, op de hoogte was van de heerschende mentaliteit".⁷⁴

In diverse tijdschriften verschijnen aankondigingen van Winsemius' dissertatie, zoals in *Economisch-statistische Berichten*, onder redactie van P. Lieftinck, N. J. Polak, J. Tinbergen, F. de Vries en H. M. H. A. van der Valk, waar een recapitulatie wordt gegeven van de internationale migratie zoals door Winsemius bestudeerd en omschreven.⁷⁵ Ook wordt een relaas opgetekend in het staats- en letterkundig nieuwsblad *Het Vaderland*.⁷⁶ Een verstorend

---

⁷³ Winsemius, *Economische aspecten der internationale migratie*, 142.

⁷⁴ Ibidem, 12; P.J. Troelstra, *Rispinge* (Den Haag 1909).

⁷⁵ *Economisch-statistische Berichten*, jaargang 24, 1939, nummer 1226, 515.

⁷⁶ 'Internationale verplaatsing van arbeidskracht; Theorie der migratie', *Het Vaderland*, 25-01-1940.

commentaar verschijnt in *de Economist*, naar alle waarschijnlijkheid van Dr. R. van Genechten, die Winsemius' proefschrift sterk negatief beoordeelt. De ondertekenaar van de beoordeling, 'Van G.', stelt dat:

Zoo kan men ook over de „economische aspecten der internationale migratie" schrijven. Wanneer men dit echter doet, niet als onderdeel van een groter geheel, maar in dien vorm dat men een geheel boek alleen hieraan wijdt, terwijl de andere aspecten maar zeer terloops worden belicht, geeft men een zeer scheef beeld van de werkelijk belangrijke factoren. Maar ook op dit beperkte economische gebied begaat de schrijver onvergeeflijke fouten.

De schrijver is zoo naief te meenen dat de verplaatsing van deze „koopkrachtbezitters" de prijzen van de nationale goederen in het land waar zij zich in vestigen zal doen stijgen en in het land waaruit zij emigreeren zal doen dalen. Dit berust op een aanzienlijke overschatting van dezen invloed. De eenvoudige waarneming van de feiten kan dit duidelijk maken.

Hetzelfde kan gezegd worden van de opmerking die de schrijver maakt omtrent den invloed van de geldzendingen die emigranten naar hun vaderland overmaken. Ook dit is een factor, die wel in een groter geheel, eenige aandacht zou verdienen, maar waarvan de invloed, door de wijze waarop de schrijver hem behandelt, tot in het ridicule wordt overschat.

Van G. rondt af met de woorden: “Ik laat het hierbij. Het werk kan niet als een verrijking van de economische literatuur worden beschouwd”.⁷⁷ Is Winsemius op dat moment van zijn geschiedenis nog geen hoogwaardig technisch of conceptueel econoom? Is de manier waarop hij zaken beschrijft misschien meer een combinatie van empirisme en intuïtie? Of gaat een andere interpretatie op: dat Winsemius niet echt geïnteresseerd is in de waarheidsvinding van zijn thesis en vakgebied, dat hij slechts wil slagen en door allerlei academische hoepels springt?

~

Aan de vooravond van de oorlog tussen Nederland en Duitsland verschijnen nog twee uitgaven van zijn hand. Op 8 november 1939 publiceert hij een artikel over de repatriëring van Baltische Duitsers uit Estland en Letland, na de toewijzing van de Baltische staten aan de invloedssfeer van de Sovjet-Unie. Zijn publicatie, met geschiedkundige onderbouwing van etnische en andere demografische feiten, is een Winsemius' snelle reactie op Hitlers Rijksdagrede van 6 oktober 1939 die belangrijke inzichten bekend maakt voor Duitslands toekomst: „*Eine neue Ordnung der ethnographischen Verhältnisse, das heißt eine Umsiedlung der Nationalitäten, so dass sich am Abschluss der Entwicklung bessere Trennungslinien ergeben, als es heute der Fall ist*”.⁷⁸ Winsemius' studie heeft een navrante subtitel meegekregen: “de ‘*Flurbereinigung*’ in het Noord Oosten”. *Flurbereinigung*, vertaald als ‘schoonschrobben van de vloer’ krijgt van

---

⁷⁷ v.G., ‘Boekbespreking’, *de Economist*, December 1940, Volume 89, 233-235. v.G. staat waarschijnlijk voor Robert van Genechten.

⁷⁸ A. Winsemius, ‘De repatriëring van de Balten uit Estland en Letland: De “*Flurbereinigung*” in het Noord-Oosten’, *Economisch-statistische Berichten*, jaargang 24, 1939, nummer 1245, 831.

Winsemius de verwijzing mee van “de eerste schrede op dezen weg, die als eindpunt heeft de verdwijning van Duitse minderheden in vreemde staten”⁷⁹. De eerste schrede die gezet wordt richting etnische zuiveringen.

Winsemius’ tweede publicatie is geënt op zijn Nederlandse dissertatie en verschijnt aan de universiteit van het Duitse Kiel, qua universiteit geen ongebruikelijke keuze in die dagen.⁸⁰ Hier schrijft hij, met de armoede van de jaren dertig van de twintigste eeuw in het achterhoofd, over de factor arbeid die van alle productiefactoren wel kan ‘schuiven’ richting hogere lonen en lagere consumptiekosten. Hij geeft het inkomen- en uitgavenpatroon van de bezitter van deze productiefactor, de arbeider, daartoe een invloedrijke kans. Net als in zijn proefschrift wordt de wet van het comparatieve voordeel van de Britse econoom David Ricardo geraadpleegd en worden lonen en kostprijzen van nationale producten opnieuw basiselementen voor economisch herstel.⁸¹

Winsemius is klaar om het volgende deel van zijn carrière binnen te stappen. Vijf jaar lang hebben hij en zijn broer geprobeerd hun vaders kaasbedrijf draaiende te houden. Nu stopt hij en verhuist van Leeuwarden naar Zuid-Holland om een nieuw leven te beginnen. Verkering, huwelijk en de geboorte van zijn eerste kind zijn recente gebeurtenissen; een tijdsperiode van dertig vormende jaren wordt afgesloten. Het overwinnen van obstakels geven hem niet alleen standvastigheid; zijn Friese eigengereidheid en onafhankelijkheidszin zijn versterkt en geven nog meer dan voorheen nadruk aan de van huis uit meegekregen principiële levenswaarden. Zijn levensvisie gaat hij nu toetsen aan de ingewikkelde gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog.

~

Het is zomer 1939 als Albert Winsemius, chef van de afdeling Marktonderzoek op het Ministerie van Handel en Nijverheid, op zoek is naar jong talent en er nog een voor dit onderzoek belangrijke speler opdaagt. Een telefoontje informeert hem dat een zekere Jan van den Brink over twee weken doctoraal examen moet afleggen en gevraagd wordt of hij deze Nijmeegse student uit Hilversum in Den Haag onder zijn hoede wil nemen. In 1960 vertrouwt Winsemius het Maandblad van de Vereniging Nederlands Fabricaat toe:

In 1938 werd ik ambtenaar – en zeg nu niets van ambtenaren, want de doorsnee-ambtenaar is niet beter of niet slechter dan de doorsnee-Nederlander – en moest ik bij de Economische Voorlichting een bureau marktonderzoek oprichten. Mijn onlangs overleden vriend Geveke, die

---

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ A. Winsemius, ‘Wanderung und Verbrauch: ein Beitrag zur Theorie der Raumwirtschaft’, *Weltwirtschaftliches Archiv, Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel*, Vol. 52 (Kiel 1940) 38-73.

⁸¹ Douw/Visscher, geluidsopname verdiepend interview.

later directeur van de Economische Voorlichting werd, was de eerste die ik er voor strikte. De laatste was een student zonder praktijk. Professor Van Berkum had hem mij aanbevolen: Jan van den Brink – ja, ja. De latere minister. De personeelschef had hem een salaris van twaalfhonderd gulden per jaar toegedacht, maar ik zei tegen Van den Brink: je houdt je poot stijf – je vraagt f 1800 -. En die heeft hij gekregen ook.⁸²

Volgens redacteur Tamboer klinkt het meteen “tussen de 29-jarige Fries en de vijf jaar jongere Van den Brink, zoon van een Gooise tapijtfabrikant. De werkrelatie groeit snel uit tot een vriendschap”.⁸³

3 In nationale oorlogsdienst

Winsemius heeft in de wereld van ministeries en departementen ruim twee jaar ervaring vergaard als op 10 mei 1940 Duitsland Nederland binnenvalt, tijdens die meidagen wordt er hard gevochten. In Den Haag is een Duitse overval op het regeringscentrum afgeslagen waarbij de *Luftwaffe* zware verliezen leidt. Nederland houdt de adem in en schudt in ongeloof het hoofd als op 14 mei Duitse vliegtuigen naar Rotterdam vliegen om de stad te bombarderen. In één kwartier tijd vallen er bijna duizend doden, 26.000 woningen, 1.200 fabrieken en werkplaatsen en 2.300 winkels worden verwoest.⁸⁴ Vanuit ‘s-Gravenhage kan je de rookpluimen van Rotterdam zien en het gerommel van de bombardementen hoor je op straat.⁸⁵ Het Nederlandse leger capituleert. Een tijd van vervolging en grote misère breekt aan, de oorlogstijd die voor het collectieve geheugen van de Nederlandse samenleving als schandvlek blijft voortbestaan.

Voor Winsemius brengen deze eerste meidagen in 1940 pijnlijke herinneringen met zich mee. Na de oorlog, als hij verantwoording moet afleggen voor zijn persoonlijke integriteit tijdens de Duitse overheersing, meldt de chef van de afdeling Personeelszaken van het Ministerie van Economische Zaken:

Uit verklaringen van Dr. Winsemius zelf is mij bekend, dat hij bij het uitbreken van den oorlog in Mei 1940 werd gearresteerd. Volgens zijn bewering had hij dit te danken aan wraakneming van zijn bureu en aan het feit, dat hij met een Duitse vrouw is gehuwd.⁸⁶

In de begindagen van de Tweede Wereldoorlog, tussen 10 en 15 mei, heeft de Nederlandse regering, uit angst voor een dreigende ‘vijfde colonne’, duizenden personen opgepakt en geïnterneerd in geïmproviseerde gevangenissen, onder verdenking van het verlenen van hand-

---

⁸² Leenes, ‘Geschreven portret van Dr. Albert Winsemius’.

⁸³ Kees Tamboer, ‘De wilde jaren van de wederopbouw’, *Het Parool*, 21-10-1992.

⁸⁴ *Keesings Historisch Archief*, 21-27 mei 1945, C. van Fraa, ‘De wederopbouw van Rotterdam’, aldaar B, 24-05-1945.

⁸⁵ H.M. Hirschfeld, *Herinneringen uit de bezettingstijd* (‘s-Gravenhage 1960) 31.

⁸⁶ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, brief van hr. Kagenaar, chef afdeling Personeel Ministerie van Handel en Nijverheid aan de Commissie van Advies Zuivering, etc. gedateerd 19 mei 1945.

en spandiensten aan de vijand. Volgens geschiedschrijver Lou de Jong zijn toen veel mensen uit persoonlijke wraakneming of om hun *deutschfreundliche* houding geslachtofferd.⁸⁷ Dat kan ook voor Winsemius het geval geweest zijn. De Jong heeft in zijn proefschrift van 1953 voor de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam over dit fenomeen uitgeweid:

Uit angst voor verraad werden, toen nazi-Duitsland ons land binnenviel, tienduizenden Rijksduitsers en ongeveer 5.000 van de in totaal 27.000 NSB-leden en andere personen gearresteerd. Een ware hetze was tegen hen uitgebroken, merendeels op grond van schimmige complottheorieën. Indianenverhalen als ‘de vijand had hulp gekregen van NSB’ers en andere landverraders’; te mooi om er niet in te geloven.⁸⁸

Winsemius’ arrestatie “als landverrader”, zoals de Commissie van Advies Zuivering Personeel Handel en Nijverheid het in haar notulen van 1945 omschrijft, heeft voor zover traceerbaar voor hem geen repercussies gehad.⁸⁹ Hij wordt in dezelfde maand mei 1940 binnen het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart verbonden aan de afdeling Algemeen Secretariaat om op 2 december van dat jaar bij de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen benoemd te worden tot hoofd van het Secretariaat en hoofd van de Prijsvorming.⁹⁰

De directie van het Departement van Economische Zaken, waaronder de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen valt, wordt sinds de tweede helft van de jaren dertig gevoerd door dr. H.M. Hirschfeld geassisteerd door administrateur en later afdelingschef dr. T.P. van der Kooy en adjunct-afdelingschef mr. H. Ch. Schokker. Kort voor de Duitse inval, op het moment dat de regering van Nederland naar Londen uitwijkt, wordt Hirschfeld tot waarnemend secretaris-generaal en hoogste baas van het departement benoemd.⁹¹ Winsemius werkt sinds zijn indiensttreding in 1938 nauw samen met dit driemanschap.

Op hetzelfde moment dat Winsemius tot hoofd van de Prijzen benoemd wordt is Schokker aangesteld als de vrijwel autonoom opererende en invloedrijke Gemachtigde voor de Prijzen, de commissaris van de prijzenpolitiek van het Ministerie van Handel, Nijverheid en

---

⁸⁷ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden 1939-1945*. Deel III, Mei '40 ('s-Gravenhage 1970) 128.

⁸⁸ L. de Jong, *De Duitse vijfde colonne in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1953) 90-107; J. Bleeker, *De buffer: Enkele aantekeningen van persoonlijke belevenissen en voorvallen van 10-14 Mei 1940 en uit de tijd der Duitse bezetting* (Dordrecht 1945) 11.

⁸⁹ *Nationaal Archief, Den Haag*, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering van Ambtenaren en de Nederlandse Orden, nummer toegang 2.04.67, inventarisnummer 31501, brieven 26 en 28-10-1945; *Nationaal Archief, Den Haag*, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering van Ambtenaren en de Nederlandse Orden, nummer toegang 2.06.087, inventarisnummer 300, notulen zitting van de Commissie van Advies Zuivering, etc. van 4 oktober 1945, betreffende Dr. A. Winsemius, Dep. Prijzen, Notulen 2, pagina 2, alinea 8.

⁹⁰ *Nationaal Archief, Den Haag*, Collectie 259 G.W.M. Huysmans, nummer toegang 2.21.090, inventarisnummer 111; *Nationaal Archief, Den Haag*, Bestuursalmanak voor het bezette Nederlandsche gebied 1942-1943 ('s-Gravenhage 1942) 384.

⁹¹ *Nationaal Archief, Den Haag*, Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden 1938 ('s-Gravenhage 1937) 785; *Nationaal Archief, Den Haag*, Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden 1939 ('s-Gravenhage 1938) 790-791.

Scheepvaart en rechtstreeks leidinggevende van Winsemius. De taakomschrijving van deze belangrijke ambtenaar luidt:

De Gemachtigde voor de Prijzen is krachtens het Besluit no. 218/11 november 1940 (*V.B.* 1940, stuk 39) belast met de regeling en de handhaving van de prijzen voor alle goederen en diensten en vergoedingen van iederen aard. De taak van den Gemachtigde is dus tweeledig: enerzijds prijsvorming, anderzijds prijsbeheersing (...). Ten aanzien van de prijsvorming heeft de Gemachtigde tot taak een met het algemeen belang in overeenstemming zijnde prijsvorming te verzekeren. Hij heeft daartoe in het bijzonder bemoeienis met de prijzen van alle goederen, welke van belang zijn voor de dagelijksche behoeftevoorziening, met de huurprijzen voor roerende goederen en de prijzen, huren en pachten van onroerende goederen, de vervoerstarieven, de gas- en electriciteitstarieven en de renten. De Gemachtigde stelt algemeene richtlijnen voor de prijsvorming vast en kan den ambtenaren, die door de Secretaris-Generaal met de behandeling met de prijsaangelegenheden zijn belast, terzake aanwijzingen geven.⁹²

Winsemius is ondernemend, hij leeft vooruit, zijn successen geven hem energie, iedereen kijkt naar hem op, inclusief familie en vrienden. Alhoewel hij nu uitdrukkelijker dan voorheen, richtlijnen moet initiëren, geschriften moet uitvaardigen en interviews moet geven die door de bezetter via de Gemachtigde voor de Prijzen gedicteerd worden. Als in 1940 de doeleinden voor de prijsbeheersingspolitiek opgesteld worden, zo schrijft zijn toenmalige ondergeschikte Barend Pruijt in zijn proefschrift uit 1948, is Winsemius de mening toegedaan dat Nederland aan de vooravond staat van een hoogconjunctuur “en dat met een gebrek aan arbeidskrachten moet worden gerekend”.⁹³

Volgens Winsemius' verklaring uit 1945 was er in 1940 bij de Gemachtigde voor de Prijzen nog geen sprake van duidelijke affiniteit met de Duitse overheerser:

Toen ik in dienst trad bij de heer Schokker, stak hier geen bezwaar in, daar omtrent Schokker nog niets bekend was van een politieke afdwaling. Eerst midden 1941 trad Schokker openlijk toe tot de N.S.B.⁹⁴

Naarmate de oorlog Nederland aftakelt, wordt het voor Winsemius niet eenvoudiger om zijn carrièrebelangen, persoonlijke overtuigingen en een vaak door anderen te bepalen ‘gezonde Nederlandse moraal’ blijvend evenwichtig te combineren. Enerzijds heeft hij sinds de overheersing door Duitsland een baan met inhoud waar hij zijn persoonlijkheid en interesses in kwijt kan. Waar, ondanks het feit dat zijn radicale invalshoeken hem bij leidinggevend op het Departement niet altijd even geliefd maken, zijn vaardigheden het toch winnen van zijn tekortkomingen.⁹⁵ Anderzijds is het voor te stellen dat Winsemius zich afvraagt of zijn zucht

---

⁹² *Nationaal Archief, Den Haag*, Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden 1940, 804-805.

⁹³ Barend Pruijt, *De prijsbeheersingspolitiek: tijdens de bezetting 1940-1945* (Leiden 1948) 16.

⁹⁴ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, notulen zitting van de Commissie van Advies Zuivering, etc. van 4 oktober 1945, de verklaring van Dr. A. Winsemius.

⁹⁵ *Ibidem*, brief Hirschfeld van 18 september 1945 aan Commissie van Advies Zuivering, etc.

naar carrière zijn persoonlijke betrouwbaarheid straks ten goede gaat komt. Winsemius, die al vaker have en goed een andere wending heeft gegeven, moet opnieuw zijn persoonlijke toekomst gaan bepalen en keuzes maken die riskant kunnen uitpakken.

4 Winsemius blijft, ‘uit landsbelang’

In de eerste oorlogsjaren vult Winsemius zijn kennis en ervaring van invoerrechten, contingenteringen en deviezenbepkeringen aan met fenomenen als goederenschaarste en levensmiddelen ‘op-de-bon’, prijsvaststelling en prijscontrole onder oorlogsomstandigheden, distributie en rantsoenering. Hij helpt Nederland uit de ergste tekorten te blijven zodat, zoals een van zijn hand verschenen brochure beschrijft, “het koopvermogen van vooral de arbeidende klasse zoveel mogelijk behoed blijft”.⁹⁶

Naast het opstellen en uitvoeren van prijsverordeningen en controles moet de Dienst waarvoor Winsemius verantwoordelijkheid draagt naar buiten optreden om het publiek en het bedrijfsleven in staat te stellen zich “een nauwkeurige bestudering van de gepubliceerde richtlijnen voor ieder die belang heeft bij prijscalculatie, te verschaffen”.⁹⁷ Niet in wetenschappelijke terminologie, maar via brochures in duidelijke begrijpelijke bewoordingen worden ambtenaren, industriëlen en middenstanders voorgelicht hoe bijvoorbeeld het opstuwen van prijzen voor producten van visserij, land- en tuinbouw en de industrie moet worden voorkomen.⁹⁸ Ook ‘in den lande’ geven Winsemius en zijn staf tekst en uitleg van de uitgevaardigde regels. Zijn publicaties en uitspraken worden in veel dagbladen geciteerd:

De kosten waren hoger, vooral de transportkosten (...) Met name de te hoge marges op textiel deden de prijzen hiervoor schrikbarend toenemen. Doch daarmee zal het spoedig gedaan zijn.⁹⁹

Dr. Winsemius kondigde aan dat tegen prijsopdrijving nog strenger zal worden opgetreden. ‘Blijken tonnen boete géén remedie, dan zullen we zo nodig met halve miljoenen gaan werken.

⁹⁶ A. Winsemius, *De prijspolitiek: scholingsvoordracht* (Den Haag 1942).

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ A. Winsemius, *De Prijspolitiek in Nederland*, Dienst van den Gemachtigde voor de Prijzen (‘s-Gravenhage 1941); *Zakenman en Prijspolitiek: een wegwijzer voor het Nederlandsche Bedrijfsleven*. Dienst van den Gemachtigde voor de Prijzen (‘s-Gravenhage 1941). Foto: Koninklijke Bibliotheek.

⁹⁹ *Leeuwarder Courant*, 06-10-1941.

Knoeiende firma's en zakenlieden, die niet willen luisteren, zullen we desnoods zo zwaar beboeten, dat zij niet meer kunnen bestaan.'¹⁰⁰

Prijspeil heeft ongeveer hoogste punt bereikt, met uitzondering van brood – Verklaring van Dr. Winsemius – straffer optreden tegen prijsopdrijving.¹⁰¹

Het gevecht tegen de zwarte handel heeft prioriteit nummer één, waarbij de 'Opsporing en Berechting' van deze malafide handel eveneens onder leiding staan van de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen. Het instituut kan met andere woorden haar taken met eigen recherche en eigen rechtspraak ondersteunen:

De opsporing, vervolging en tuchtrechtelijke bestraffing van overtredingen is bij de Prijsbeheersingspolitiek in handen van den Gemachtigde gelegd. De voorschriften tot uitvoering van dit Besluit worden door den Gemachtigde uitgevaardigd.¹⁰²

Voornoemde ambtenaar Pruijt, werknemer in de Dienst van Winsemius, bekent na de oorlog dat "de objectiviteit van de rechtspraak kon hierdoor in het gedrang komen".¹⁰³ Geschiedschrijver De Jong beschrijft deze notoire inbreuk op de leer van Montesquieu, over de scheiding van de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht, in enigszins andere terminologie:

Welnu, in november '40 benoemde Hirschfeld een Gemachtigde voor de Prijzen, mr. H. C. Schokker, en begin januari '41 kondigden Hirschfeld en Tenkink (Justitie) het Prijsbeheersingsbesluit af, hetwelk o.m. bepaalde dat elk die een door de Dienst van Schokker vastgestelde prijs opzettelijk zou overtreden, gevangenisstraf tot een maximum van tien jaar zou krijgen en/of een geldboete van onbepaalde hoogte. Gevangenisstraffen zouden slechts door de rechter opgelegd kunnen worden maar voor de geldboetes was ook Schokkers Dienst competent; deze kon bovendien een bedrijf dat in overtreding was, stilleggen. Dit tuchtrecht zou uitgeoefend worden door vijf inspecteurs van de prijsbeheersing wier districten samenvielen met die der gerechtshoven; legden zij hoge straffen op, dan kon men bij de Gemachtigde in beroep gaan.¹⁰⁴

Een indruk uit de dagelijkse praktijk toen geeft de auteur Ellen de Visser met onderhavig citaat. Zij heeft een boek geschreven over de zoektocht naar haar opa Jan de Visser, die tijdens de oorlog omwille van een onalledaags conflict verraden is:

Om hem heen gebeurt niets anders: met al het voedsel op de bon en een controledienst die bij landbouwers alle opbrengsten napluist, is zwarthandel ooit op het platteland van Vrouwenpolder een sport geworden. Graan wordt gretig verstoppt, niet geregistreerde aardappelen, eieren en

---

¹⁰⁰ *Het Volk*, 07-10-1941.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Nationaal Archief, Den Haag*, Bestuursalmanak voor het bezette Nederlandsche gebied 1942-1943, 384.

¹⁰³ Pruijt, *De prijsbeheersingspolitiek*, 39-40.

¹⁰⁴ L. de Jong, *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, Deel VII, Mei '43 – Juni '44, Eerste deel (Den Haag 1976) 178-180; <https://www.niod.nl/nl/koninkrijk>, geraadpleegd, diverse data.

melk worden verkocht. De economische rechtbank in Middelburg heeft het er maar druk mee: het regent boetes voor dorpsbewoners.¹⁰⁵

Ter nadere informatie en verduidelijking van de te volgen politiek schrijft een achttal ambtenaren van de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen op 26 november 1941 een compleet nummer vol van het tijdschrift *Economisch-statistische Berichten* met ‘Prijnsbeheersing’ als centraal thema.¹⁰⁶ De artikelen geven uitleg en handreikingen – als het ware een zakelijke onderwijsleergang – hoe de in oorlogstijd opgelegde regels gehanteerd moeten worden. Af en toe schijnt er enig mededogen door in tussenzinnen als “in het bereikbaar maken van de levensbehoeften voor de kleine man”. En als de nadruk bij hindernissen als schaarste en de zwarte markt ligt, spreekt het tijdschrift over de discrepantie tussen “de bovenliggende groep van eigendom en de lagere groep van werkenden”. Geen enkele verwijzing is er naar de Duitse overheerser; de verantwoordelijkheid ligt bij de Gemachtigde voor de Prijzen, waar Winsemius als hoofd van de Prijzen aan toegevoegd, in casu formeel aan ondergeschikt is.

Intern krijgen de leden van de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen regelmatig trainingen. Hiervoor schrijft Winsemius zelf de voordrachten die inzicht geven hoe Nederland op zijn meest wezenlijke onderdelen van voedsel, energie en prijzen in de oorlogsjaren er voor staat en gestuurd moet worden. Enige citaten uit Winsemius’ interne richtlijn die, afgezien van een hoog met de bevolking van Nederland meelevend sociaal gehalte, veel nadruk leggen op noodzakelijke veranderingen in de Prijspolitiek, op de systematiek van het prijsvaststellen en verandering van de controle hierop:

DE TAAK VAN DE PRIJSPOLITIEK. Op dit punt wil ik niet diep ingaan. In het kort komt de situatie hierop neer, dat het nationale inkomen in den lande door de oorlogsomstandigheden - wegvallen van het handelsverkeer met het buitenland, van inkomsten uit koloniën, van visscherij, van koopvaardij en door de kosten van bezetting - zeer aanzienlijk is verminderd. Onder deze omstandigheden hangt het voornamelijk van de voorzieningspolitiek, de rantsoeneeringspolitiek en de prijspolitiek af, of het Nederlandsche volk dezen tijd van armoede door zal kunnen komen, zonder veel kleerscheuren te krijgen dan strikt noodzakelijk is.

Blijkens het onderzoek, ingesteld door de Hoofdgroep Prijspolitiek naar de rentabiliteit van het bedrijfsleven over 1941, was deze vrijwel over de geheele linie gunstiger dan die in het laatste normale jaar voor den oorlog, n.l. 1938. (...) Zooals U ziet is er op industrieel gebied geen

¹⁰⁵ Ellen de Visser, ‘Waarom Maria zweeg: Het enige oorlogsslachtoffer van Vrouwenpolder’, *De Volkskrant*, 18-04-2015; <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/2015/waarommariazweeg/>, geraadpleegd 28-04-2015.

¹⁰⁶ Winsemius, A., ‘De Prijspolitiek in Nederland’, *Economisch-statistische Berichten*, Jaargang 26. 1941, nummer 1349; Idem in deze ESB-uitgave: ‘Prijspolitiek en algemeene economische politiek’ door J. R. M. van den Brink, ‘Prijspolitiek en zwevende koopkracht’ door H. W. J. A. Vredegoor, ‘Prijspolitiek en loonpolitiek’ door H. E. B. Schmalhausen, ‘De prijspolitiek in den landbouw’ door Ir. W. Stehouwer, ‘De prijsvorming ten aanzien van industriële producten’ door B. Pruyt, ‘De prijspolitiek voor den handel’ door Th. C. Hijzen, ‘De prijspolitiek op vervoersgebied’ door M. W. van Lindt van Erk en ‘De prijspolitiek op het gebied der onroerende goederen’ door F. C. Herinckx en H. W. J. A. Vredegoor.

enkele reden tot klagen. Integendeel zijn in het algemeen de winsten hoog. Het gemiddelde uit deze 7 branches geeft voor 1938 7.2%, voor 1941 nog 13.4%. Zooals U straks zal blijken uit de gegevens, die ik zal vermelden omtrent de positie van den consument zijn deze winsten nog veel te hoog in verhouding tot de mogelijkheden, die het volksinkomen toelaten.

DE TOESTAND VAN DEN ARBEIDER. Thans eenige gegevens omtrent de positie van den consument. Blijkens een in April afgesloten onderzoek van de Hoofdgroep Prijspolitiek is $\pm$ 50% van de bevolking niet in staat het zoogenaamde minimum-budget aan te schaffen. Indien U weet, wat dit minimum-budget omvat, hebt U wellicht eenigen indruk van de noodtoestand, waar dit deel van de bevolking in verkeert.

Men dient, wanneer men deze bijzonderheden hoort en de gegevens onder oogen krijgt, er zich wel van bewust te zijn, dat het niet in de eerste plaats de man, de jongens zijn, die tekort komen, omdat deze meestal mee naar hun werk of thuis het leeuwenaandeel van het eten krijgen. Het zijn voornamelijk de vrouwen, meisjes en schoolkinderen, die tekort komen. Een één dezer dagen ingesteld onderzoek naar den voedingstoestand der schoolkinderen in de groote steden, leverde als conclusie voor Rotterdam, waarvoor de gegevens op dit moment disponibel zijn, dat het gebrek aan voedingsmiddelen reeds een funeste invloed op den voedingstoestand en den lichamelijken toestand der Rotterdamsche schooljeugd moet hebben uitgeoefend. Dat verder met het oog op de oorlogsomstandigheden, die zich in meerdere of mindere mate overal doen gelden, hoewel mogelijk niet in die als te Rotterdam, moet worden gerekend met het bestaan van de reeds ondervoeding van de schooljeugd en vooral onder de volksschooljeugd in de groote steden. Bij een onderzoek, dat 1094 kinderen uit arme buurten te Rotterdam omvatte, bleek hiervan een totaal van 963 (of $\pm$ 88%) een gewicht te hebben beneden het normale.

Het ligt niet binnen het bereik van de prijspolitiek om de totale voedselvoorziening te verbeteren. Wel ligt het echter binnen haar bereik om te zorgen, dat de prijzen niet hoger zijn dan absoluut noodzakelijk is, waardoor de gerantsoeneerde producten althans binnen het bereik van de groote volksklassen komen. Wanneer U vergelijkt de gegevens, die ik U gaf omtrent de rentabiliteit van het bedrijfsleven eenerzijds, den toestand van de arbeidende bevolking anderzijds, dan is het zonneklaar, dat de prijzen op vele gebieden verre van juist zijn. Ik zou er bij een ieder wel op willen aandringen, dat hij zich bij iedere prijsvaststelling realiseert, dat een onnoodige verhooging of een nagelaten mogelijke prijsverlaging een aantasting beteekent van de voorzieningsmogelijkheden van het grootste deel van de bevolking, een aantasting, die te ernstiger is, aangezien de symptomen van een achteruitgang reeds zijn waar te nemen. Iedere onjuiste royaliteit beteekent het beroven van de arbeidersklasse van een nieuw deeltje van haar consumptiemogelijkheid. Nu pleegt men vaak aan te komen met de redeneering : het is maar een cent, het zijn slechte tijden, het is geen belangrijk artikel, en wat dies meer zij. Wie mogelijk voor deze en soortgelijke motieven de neiging in zich voelt opkomen een prijsverhoging voor te stellen, vrage vooraf een exemplaar van den toestand van de arbeidende bevolking op grond van het minimum-budget. Voelt hij nog steeds neiging tot een prijsverhoging, dan vrage hij bovendien het overzicht van de 8 Amsterdamsche gezinnen en is dit niet voldoende, dan verzoeke hij tevens om toezending van de nota omtrent de gezondheidstoestand van de Rotterdamsche schooljeugd.¹⁰⁷

Deze punten worden straks bronnen van grote problemen, als Winsemius ziet dat zijn vernieuwende ideeën over prijsstelling en handhaving vanuit Duitse zijde geblokkeerd worden.

Winsemius is zeer directief en niet de figuur die de boel slechts bij elkaar houdt. Hij is de persoon die zegt: we gaan het zó doen en daarmee basta. Hij is trots op de mannen en vrouwen van zijn Dienst, hij spreekt van het centrale prijsvormingapparaat dat qua allround

---

¹⁰⁷ Winsemius, *De prijspolitiek: scholingsvoordracht*, 21-09-1942.

deskundigheid zijn weergave in het hele ambtelijk apparaat niet kent.¹⁰⁸ Omgekeerd kwalificeert een van zijn ondergeschikten hem na de oorlog met woorden als:

Winsemius kenmerkte zich door een straf en doelbewust beleid. Hij was veeleischend, verlangde een krachtig, doelmatig werktempo, zag niet tegen hindernissen op en slaagde vaak op bewonderenswaardige wijze om obstakels uit den weg te ruimen.¹⁰⁹

Intussen is het ten huize Winsemius drukker geworden. Op 7 maart 1942 wordt Albert Winsemius' tweede kind geboren, een zoon genaamd Pieter. Mevr. Winsemius in de Jac. Catsstraat 104 te Voorburg heeft hulp nodig in haar gezin van vier personen; zij adverteert dat jaar voor een dienstbode in de huishouding.¹¹⁰ Is haar mans salaris in november 1940 nog 4.500 gulden, per 1 mei 1941 is dat verhoogd naar 6.500 gulden en in november van datzelfde jaar wordt een salarisverhoging naar 9.237 gulden doorgevoerd; meer dan een verdubbeling binnen één jaar tijd.¹¹¹ Aan deze honorering te oordelen lijken de superieuren uiterst tevreden met Winsemius' werkzaamheden.

Winsemius zelf is echter allesbehalve tevreden. Bij de Dienst en op het Departement krijgt hij last van “gekuip en gekonkel (...) en de Dienst nazificeert zich”. Hij wordt niet met rust gelaten en kan “nauwelijks nog zijn ambtenaren tot het laatste toe dekken”.¹¹² Zijn directe baas Schokker treedt vanaf midden 1941 openlijk naar voren als lid van de NSB en sindsdien worden meer NSB'ers door Gemachtigde voor de Prijzen in dienst genomen. De Duitse overheerser krijgt meer grip op de wetgevende en uitvoerende macht en collaboratie met de bezetter is aan de orde van de dag.

Dat is de reden voor Jan van den Brink, drie jaar collega van Winsemius, om begin 1942 uit het departement te vertrekken. Historicus en universitair docent journalistieke cultuur en media Pien van der Hoeven schrijft: “aangezien zijn directe chef op het Ministerie [Schokker] lid van de NSB was had hij zich gedwongen gezien ontslag te nemen en was hij begonnen aan een proefschrift”, met als titel *Maatschappijstructuur en werkgelegenheid*. Van den Brinks promotie is in december dat jaar, waarbij Winsemius hem als paronymf secondeert. Een van zijn stellingen is dat massawerkloosheid alleen valt te bestrijden met verkleining van

---

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ NL-HaNA, EZ/Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, verklaring van L. v.d. Giessen, 10 september 1945.

¹¹⁰ *Het Vaderland*, 18 en 22-11-1942.

¹¹¹ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300.

¹¹² Ibidem, verklaring van H.M. Hinlopen, 12 september 1945.

inkomensverschillen en vergroting van de rol van de overheid in de economie, een interessant uitgangspunt voor deze toekomstige KVP-minister van Economische Zaken.¹¹³

~

Van den Brink is een halfjaar vertrokken als Winsemius bij secretaris-generaal Hirschfeld te rade moet, er is een ernstig probleem. Het hoofd van de *Abteilung Preisbildung*, *Oberregierungsrat* Dr. K. Traboldt, kan zijn nieuwe chef in Den Haag *Generalkommissar* en *SS-Brigadeführer* Hans Fischböck van het *Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft* niet voor het gebruikte Nederlandse prijscontrolesysteem winnen, het systeem dat ook Winsemius hanteert. Fischböck, die in Duitsland in januari 1942 tot *Reichskommissar für die Preisbildung* benoemd is, combineert zijn nieuwe functie aldaar met zijn taak in Den Haag. Hij heeft in Nederland de eindcontrole over financiën, verkeer, economie, sociale zaken en de posten.¹¹⁴ Na de oorlog, op 4 oktober 1945, verklaart Winsemius: “met den heer Traboldt was goed samen te werken. Aanvankelijk stelde hij zich op het standpunt dat de prijs-politiek een binnenlandse aangelegenheid was. Later heeft hij meer concrete instructies vanuit Berlijn [Fischböck] gekregen”.¹¹⁵ Ook geschiedschrijver de Jong noemt Traboldt “een redelijk man, geen Nazi”.¹¹⁶

De consequentie van de gewijzigde Duitse opstelling is dat de *Abteilung Preisbildung* van het *Generalkommissariat* en Winsemius als hoofd van de Prijsvorming van de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen blijvend elkaar de voet dwars zetten vanwege verschil in inzichten inzake prijsmanipulaties, zwarte marktaankopen en erger. Er wordt stevig met formeel vastgestelde import- en exportprijzen gesjoemeld en Nederlandse producten worden aan de lopende band en niet tegen de juiste prijzen verkocht of door de Duitsers in beslag genomen. Ook ambtelijke zaken als posttarieven worden zodanig aangepakt dat “die direct tegen de Nederlandsche belangen ingingen”.¹¹⁷ Winsemius’ probleem is dat door aan te blijven hij vaker moet toegeven aan de Duitse belangen waardoor hij niet langer iedereen recht in de ogen kan kijken. Hij wil ontslag nemen.

---

¹¹³ Pien van der Hoeven, *Hoed af voor Marshall: De Marshall-hulp aan Nederland 1947-1952* (Amsterdam 1997) 49; Het Parool, Ter Zake – Kees Tamboer (woensdag 30 augustus 2006, Paul van der Steen tekent Jan van den Brink).

¹¹⁴ de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, Deel VII, Mei ’43 – Juni ’44, Eerste deel, 178-182, aldaar 180; <https://www.niod.nl/nl/koninkrijk>, geraadpleegd, diverse data.

¹¹⁵ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, verklaring Winsemius 04-10-1945 aan Commissie van Zuivering, etc.

¹¹⁶ de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, Deel VII, Mei ’43 – Juni ’44, Eerste deel, 178-182, aldaar 180; <https://www.niod.nl/nl/koninkrijk>, geraadpleegd, diverse data.

¹¹⁷ Ibidem, verklaring van Pflitsch d.d. 5-9-’45, Koops z.d.

Maar Winsemius, die geïnteresseerd is om een eigen adviesbureau voor een efficiënter prijsbeheersing te starten, een bureau met een andere invalshoek dan die van de hoogste Duitse autoriteit, mag van Hirschfeld na diens consultatie met Traboldt niet weg. Hij moet volgens Winsemius “aanblijven uit landsbelang”, zo zou Hirschfeld dat toen verwoord hebben. Als na de oorlog, op 17 september 1945, door de Commissie van Advies Zuivering Personeel Handel en Nijverheid geverifieerd wordt “dat u zijn [Winsemius’] aanblijven in ’s lands belang achtte”, antwoordt Hirschfeld op 18 september 1945: “Mijn motivering ontleende ik echter wel aan overwegingen het algemeen belang betreffende”.¹¹⁸

119

Intussen trekt het NSB-personeel onder Schokker meer en meer zaken naar zich toe, “men heeft toen zijn toevlucht gezocht in maatregelen om de Prijsvorming te omsingelen”, aldus een medewerker van Winsemius’ Dienst, de heer Van der Giessen, waardoor de prijspolitiek verkwanseld wordt ten koste van Nederlandsche belangen.¹²⁰ Wat Winsemius ook doet, linksom of rechtsom, hij wordt voor de opgedrongen en sterk verslechterde situaties

¹¹⁸ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300; Peter Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van ‘foute’ Nederlanders, 1945–1955* (Houten1989) 114.

¹¹⁹ Fotobijlschrift: Gäste bei einem Schulungskursus für Fahndungsbeamte. Mitte: Der Bevollmächtigte für die Preise, Mr. H.C. Schokker. Links von ihm: Oberregierungsrat Dr. K. Traboldt und der Bevollmächtigte für die Umorganisierung der Niederländischen Polizei, Mr. L.J. Broersen. Rechts: Major der Ordnungspolizei Lautenschläger und der Leiter des Ermittlungsdienstes, A.J. Stienstra, Collectie NIOD, beeldnummer 89962, 1942; <https://beeldbankwo2.nl/nl/beelden/?mode=gallery&view=horizontal&q=89962&page=1>.

¹²⁰ NL-HaNA, EZ/Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, verklaring van L. v.d. Giessen.

persoonlijk verantwoordelijk gehouden en er zelfs van beticht die te veroorzaken. Na de oorlog schrijft hij:

Inderdaad moet ik het feit constateeren dat men om mij heen een groot aantal verhalen heeft gedicht, waarvan de oorsprong waarschijnlijk op het Departement lag; o.m. zou ik bij Mussert en Seys Inquart op de verjaardag-receptie zijn geweest. [Seyss-Inquart, die als rijkscommissaris van Nederland verantwoordelijk is voor de deportatie van meer dan honderdduizend Joden] Vooral ook voor het bedrijfsleven waren veel aanknopingspunten voor een N.S.B. gedachte in de prijs-politiek te vinden, hetgeen vaak persoonlijk op mij werd uitgespeeld, hoewel ik iedereen durf uit te dagen om aan te toonen, dat er van de 24.000 prijsvaststellingen, welke van mij zijn uitgegaan, ook maar een in strijd met het Nederlandsche belang zou zijn.¹²¹

Een momentopname uit de toenmalige praktijk geeft een voorbeeld van de preciaire situatie van Winsemius. Ter ondersteuning van nieuwe aanwijzingen over het thema prijsbeheersing geeft het Departement voor Volksvoorlichting en Kunsten in september 1942 een persconferentie, waarbij onder meer de heren Schokker, Winsemius en de Duitse Gemachtigde voor de Prijzen Traboldt *acte de présence* geven. Ook Winsemius houdt een redevoering. Een uitgebreide berichtgeving over deze informatiedag wordt door de meeste dagbladen in Nederland gepubliceerd.¹²² Door zijn verschijnen te midden van een vijandige entourage is het voor te stellen dat Winsemius door de buitenwacht niet alleen als hoofd van de afdeling Prijsvorming van den Dienst van den Gemachtigde voor de Prijzen wordt gezien maar dat hij de personificatie is van alles wat er landelijk prijstechnisch opgelegd wordt, van alles wat wel en vooral niet goed gaat.

Moreel zit veel Nederlands overheidspersoneel in deze spagaat, loyaal zijn aan het Nederlanderschap en loyaal zijn aan de Duitse bezettingsautoriteiten. De ambtenaar mag niet vergeten dat het naar Londen uitgeweken Nederlandse kabinet de opdracht heeft achtergelaten om, zolang het in het belang van het Nederlandse volk is, een goede samenwerking met de bezetter na te streven en het Nederlandse bestuursapparaat in stand te houden; ambtenaren moeten op bestuurlijk niveau samenwerken met de Duitse overheerser. Dat is formeel onderbouwd door de ‘Aanwijzingen betreffende de houding (...) in geval van een vijandelijke inval’, directieven die in mei 1937 door de regering zijn opgesteld.

Maar naast het beschermen van de Nederlandse belangen houden deze Aanwijzingen ook een bewust matigen van de Duitse eisen in. Een richtlijn die op haar beurt weer haaks staat op het uitgangspunt van de Nederlandse gezagsdragers om zich niet als boegbeelden van onverzoenlijkheid ten aanzien van de nationaalsocialistische burens en bezetters te gedragen. Dat heeft Winsemius met een standaard loyaliteitsverklaring bevestigd:

---

¹²¹ Ibidem, brief A. Winsemius aan De Commissie van Advies Zuivering, etc. van 4 oktober 1945.

¹²² *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 03-09-1942; *Dagblad voor Noord Holland*, 03-09-1942.

Ik verklaar hierbij plechtig, dat ik, zolang ik mijn ambt waarneem, de verordeningen en andere bepalingen van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied en van de hem ondergeschikte Duitse organen naar eer en geweten zal nakomen en mij zal onthouden van elke handeling gericht tegen het Duitse Rijk of de Duitse Weermacht. Dit bekrachtig ik door mijn handteekening.¹²³

Door de frequent op het Departement optredende problemen van al of niet collaborerende ambtenaren is Winsemius eind oktober 1942, als hij bovengenoemde verklaring ondertekent, zich misschien bewust geworden dat ook hij voor zijn ‘samenwerking en handelen met de vijand’ eenmaal verantwoording moet afleggen. Het besef dat je vrijwel altijd vuile handen maakt als je het gedrag van de bezetter accordeert, dringt echter te laat tot hem door.

De relatie tussen Winsemius met ideeën voor een eigen bedrijf en de Duitse autoriteiten is dermate verstoord dat Winsemius niet verder op zijn oude post mag blijven en een nieuwe “onbelangrijke dienstbetrekking” moet accepteren.¹²⁴ Daartoe dient hij op 22 december 1942 naar eigen zeggen “in verband met politieke ontwikkelingen bij deze dienst” zijn ontslag in, ingaande per 1 maart 1943 waarbij 26 februari 1943 zijn laatste werkdag wordt.¹²⁵ Winsemius’ plaatsvervanger Pflitsch wordt ook ontslagen, op staande voet en onder bedreiging.¹²⁶ Nadat op deze manier beide heren ‘*kaltgestellt*’ zijn evacueert Schokker eind januari 1943, op last van de Duitse Rijkscommissaris, de complete Dienst van de Gemachtigde van de Prijzen naar zijn woonplaats Deventer.

Oud-medewerker Pruijt van de Dienst van Winsemius verwoordt in 1948 summier over de afloop van het conflict tussen Winsemius en zijn Duitse collega, na eerst Winsemius hierover geraadpleegd te hebben:

Toen eind 1942 deze politiek uitlekte [van onder andere manipulatie van in- en uitvoercijfers en overtredingen van prijsvoorschriften waardoor Nederlandse en Duitse belangen met elkaar botsten] kwam aan de mogelijkheden op dit gebied uiteraard radicaal een einde”.¹²⁷

Historicus en directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) Hans (J.C.H.) Blom in een gesprek met auteur van deze dissertatie, stelt de consequenties daarvan vrij scherp: “Op een gegeven moment werd het roof uit Nederland, in plaats van het door Duitsland uitbesteden van orders in ons land. (...) Maar niet alleen heeft Winsemius daaraan medegewerkt; feitelijk heeft het hele bedrijfsleven gecollaboreerd”.¹²⁸

---

¹²³ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, verklaring A. Winsemius, 31-10-1942.

¹²⁴ Ibidem, brief Hirschfeld aan De Commissie, etc. van 18 september 1945.

¹²⁵ NL-HaNA, Huysmans, 2.21.090, inv.nr. 111.

¹²⁶ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, verklaring H.M. Hinlopen van 12 september 1945.

¹²⁷ Pruijt, *De prijsbeheersingspolitiek*, 177-178, 230.

¹²⁸ Gesprekken auteur met Prof. Dr. Hans (J.C.H.) Blom, 01-02-2014 en 25-11-2015.

Hirschfeld formuleert de toenmalige situatie in zijn boek 'Herinneringen uit de Bezettingstijd' uit 1960 met:

Eén belangrijke tak van Dienst is mij in de bezettingstijd ontglipt, t.w. de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen. Hierover zou een lang hoofdstuk zijn te schrijven. Het betreft hier een typisch geval, waartoe het politiek overstap gaan van een ambtenaar in bezettingstijd kan leiden. De Gemachtigde voor de Prijzen, mr. Schokker, was namelijk, kort nadat ik hem had benoemd, overgegaan naar de NSB. Zijn samenwerking met zijn vroegere collega's werd daardoor om begrijpelijke redenen bepaald slecht. Daarbij kwam, dat in Duitsland de Rijkscommissaris voor de prijsvorming organisatorisch los stond van het Reichswirtschaftsministerium. Beide feiten hebben er toe geleid, dat ik na geruime tijd van onaangenaamheden en strijd mij heb neergelegd bij een verordening van de Rijkscommissaris, waarbij deze de Dienst van de Gemachtigde voor de Prijzen tot een afzonderlijke Dienst proclameerde.¹²⁹

Hirschfeld, zonder naam noch toenaam te noemen, komt in zijn boek met een uitgebreide omschrijving over de toen gevolgde economische politiek en de tegenstrijdigheden die zich na 1941 op het Departement hebben voorgedaan. Terzijde worden kreten geslaakt als 'sabotage' en 'zwarte handel' maar Hirschfeld verschaft ook duidelijkheid dat "er veel geld door tussenpersonen en vaak ook door bedrijven kon worden verdiend". De problemen van de werkloosheid en van de voedselvoorziening worden eveneens door hem aangekaart met als slotsom dat, zijns inziens, het Nederlandse belang tijdens de oorlog in sterke mate gediend is, alhoewel hij zich realiseert dat door het ontbreken van voldoende cijfermateriaal geen juiste conclusies getrokken kunnen worden.¹³⁰

Hein Klemann, hoogleraar economische geschiedenis en internationale relaties aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, geeft in het *Historisch Nieuwsblad* van mei 2016 een verhelderend inzicht in de industriële situatie tijdens de beginjaren van de Tweede Wereldoorlog. De oorspronkelijke cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), geproduceerd in de Tweede Wereldoorlog, blijken notoir onbetrouwbaar en mogen niet eerder dan na vaststelling van de bedragen aan Marshallhulp opnieuw berekend worden:

Historici is lang ontgaan dat het economisch niet zo slecht ging. Ook zagen zij niet dat de winstcijfers in 1940 en 1941 gunstig waren. Veel beursgenoteerde ondernemingen keerden in die jaren het hoogste dividend uit in tien jaar tijd. (...)

Herberekeningen laten zien dat de economie tussen 1938 en 1943 niet met 40 procent daalde, maar slechts met 12 procent. Aangezien de bezetter bijna de helft van de productie naar zich toehaalde, betekende het wel dat de bevolking het met de helft van het vooroorlogse inkomen moest rooien.

---

¹²⁹ Hirschfeld, *Herinneringen uit de bezettingstijd*, 84.

¹³⁰ *Ibidem*, 82, 87, 93-100.

Tegelijk bleef de economie functioneren. Daardoor was deze in 1945 weer makkelijk op gang te krijgen. Verhalen over verarming vallen zo te rijmen met goeddeels intacte economie en met forse groei in sommige sectoren. Vooral in de metaal, de textiel, de voedingswaren en lederwaren – sectoren van direct belang voor de bezetter – nam niet slechts de productie, maar ook de productiecapaciteit toe. Niet alleen voor Nederland, maar voor heel Europa geldt dat de cijfers over de bezettingsjaren moeten worden bijgesteld. Een belangrijke oorzaak daarvan is dat het deel dat zijn weg vond via zwarte markten nooit in de statistiek terecht kwam. In de statistieken lijkt de krimp daardoor groter dan het geval was. (...)

De economische wonderen die zich na 1945 voltrokken, vallen goeddeels uit statistische vertekeningen te verklaren. Ook de groeiende werkgelegenheid moet grotendeels in Nederland zelf worden gezocht. Tussen 1938 en 1941, toen de werkgelegenheid een hoogtepunt bereikte, groeide het aantal banen in de industrie en bij de overheid met 260.000 (16 procent). Het aantal overheidsbanen steeg doordat er werk zat in de distributie, en de prijscontrole [van Winsemius], maar bijvoorbeeld ook in de controle van verduisteringsvoorschriften. Tegelijkertijd groeide de industrie doordat het nodig was voorheen geïmporteerde producten zelf te maken en door productie voor de bezetter. (...)

Uiteindelijk bleef de Nederlandse industrie grotendeels intact doordat de bezetter ons land liet produceren en doordat het ver van het front lag. Uiteindelijk betaalde de bezetter maar 50%. De bevolking verarmde daardoor, maar tot de hongervinter (1944/1945) niet zodanig dat dit grote demografische gevolgen had.¹³¹

Overigens, het is niet Schokker, noch van der Kooy of Hirschfeld, die de Nederlandse prijs situatie, de schaarste en de rantsoenering van goederen tijdens de oorlog dirigeert. Dit blijkt als Winsemius de personeelsleden van zijn afdeling Prijsvorming na de oorlog aanspreekt om hem bij zijn zuiveringsactie *à décharge* te helpen. Een geparafraseerde greep uit deze getuigenissen toont aan dat Winsemius daadwerkelijk de sterke man van het Nederlandse prijsbeleid is:

Schokker was makkelijk beïnvloedbaar. Winsemius ‘had onbeperkte invloed op Schokker’.

Winsemius was hoofd en motor van de dienst, die de touwtjes goed in handen had en deze ‘zuiver’ wist te houden. Schokker was in de handen van de Duitsers een willoos instrument.

Winsemius was ‘de ziel van de verzetsbeweging’, de groep die de NSB buiten de Dienst wilde houden.

Eind 1942 lekte uit dat Winsemius om persoonlijke redenen ontslag had aangevraagd. Ontsteltenis en verslagenheid.

Schokker was niet opgewassen voor zijn taak. In den aanvang liep Schokker aan de leiband van Winsemius. Nadat Schokker lid was geworden van de NSB, verloor Winsemius zijn macht over deze man. Indien voor het vechten tegen NSB en Duitsers, zowel wat moed, felheid als ‘krijgskunde’ betreft, een prijs toegekend moet worden, dan komt deze ongetwijfeld aan Dr. A. Winsemius toe. En ook de prijs voor de ijverigste en knapste en meest voor zijn taak berekendste zou ook door de ambtenaren aan Winsemius gegeven zijn.

---

¹³¹ Hein Klemann, ‘Nederland Productieland: Economie draaide door’, *Historisch Nieuwsblad*, mei 2016, 80-82, uit: H.A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948; Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002).

Het was in Dienst een publiek geheim dat Mr. Schokker volledig bij Dr. Winsemius ‘aan het handje liep’. Na het vertrek van Dr. Winsemius miste iedereen den man, die opkwam voor de belangen van de Nederlandschen industrie en de ambtenaren zelf. Na het vertrek van Winsemius zijn van Mr. Schokker zelf de woorden: ‘de Dienst is als een pudding in elkaar gezakt.’¹³²

Ook historicus De Jong beaamt een en ander met de navolgende gevolgtrekking:

Het beleid van de prijsbeheersing is niet zozeer bepaald door Schokker als wel door de ‘secretaris’ van de dienst, dr. A. Winsemius. ‘Schokker’, zo schreef ons in februari ‘75 dr. Pruijt in een commentaar op het concept voor dit hoofdstuk, ‘was een zwakke, onbeduidende figuur die in hoge mate door Winsemius onder controle werd gehouden.’¹³³

~

Winsemius wordt in maart 1943 overgeplaatst naar een ander onderdeel van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart.¹³⁴ Dat heeft hij geaccepteerd op voorwaarde dat de actie van de Duitse autoriteiten, die hem in het kader van de *Arbeitseinsatz* in Duitsland tewerk willen stellen, niet doorgaat.¹³⁵ Het doel van deze *Arbeitseinsatz* is om veel Nederlanders in de divers industrieën in Duitsland tewerk te stellen, de meesten van hen op onvrijwillig basis. Anderzijds is er gedurende de gehele oorlog ook sprake van vrijwillige tewerkstelling in Duitsland, zoals het Bernardus Winsemius de broer van Albert vergaat die in 1942 op eigen verzoek door het Arbeidsbureau Leeuwarden als autobuschauffeur naar Duitsland wordt gezonden, waar hij tot december 1946 zal blijven. Zoals uit de *Leeuwarder Courant* blijkt wordt hij bij terugkomst voor zijn vrijwillige indiensttreding in het vijandige Duitsland veroordeeld:

Onderstaande personen werden door de Officieren-Fiscaal te Leeuwarden voorwaardelijk buiten vervolging gesteld, waarbij de volgende voorwaarden werden opgelegd: 1e. Dat zij zich gedragen als een goed Nederlander; 2^e. dat zij gedurende 10 jaren worden ontzet van het recht tot: 1. Het bekleden van ambten; 2. Het dienen bij de gewapende macht; 3. Het kiezen en de verkiesbaarheid bij krachtens wettelijk voorschrift uitgeschreven verkiezingen; 4. Het zijn van raadsman of gerechtelijk bewindvoerder: Bernardus Winsemius – Leeuwarden.¹³⁶

Van zijn superieuren krijgt Albert Winsemius de verzekering dat hij niet in Duitsland tewerk zal worden gesteld, mits hij zijn nieuwe baan accepteert. We zien straks dat Winsemius na de oorlog op een wrange manier aan deze tijd wordt herinnerd; de Zuiveringscommissie beoordeelt de overplaatsing en zijn gedrag daarna op een zeer kritische manier:

Dr. Winsemius in 1940 als landverrader gearresteerd, daarna bij den Gemachtigde voor de Prijzen in dienst gekomen, in 1942 met deze onaangenaamheden gehad (indruk: hier was ruzie

¹³² NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, verklaringen van Vredegoor d.d. 2-9-'45, Pflitsch d.d. 5-9-'45, van Hinloopen d.d. 12-9-'45, Koops z.d., v.d. Giessen d.d. 10-9-'45, van Driel d.d. 7-9-'45.

¹³³ de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, Deel VII, Mei '43 – Juni '44, Eerste deel, 178-182, aldaar 181; https://www.niod.nl/nl/koninkrijk_geraadpleegd, diverse data.

¹³⁴ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, verklaring C.A. Pflitsch gedateerd 3-09-1945.

¹³⁵ Ibidem, 2.06.087, inv.nr. 300.

¹³⁶ *Leeuwarder Courant*, 30-06-1948.

gezocht door Dr. W.). Vervolgens bij C.B.S. aangenomen; 1 dag geweest toen ziek gemeld. Heer de Mol (van Otterlo) wordt verzocht, deze figuur nader te onderzoeken.¹³⁷

~

Vanaf maart 1943 verandert de loop en de wreedheid van de oorlog. De slag om Stalingrad tussen augustus 1942 en februari 1943 is het kantelpunt waarna de Duitsers aan de verliezende hand raken. Begin 1943 wordt het ook in Nederlandse ambtelijke kringen duidelijk dat het nationaalsocialistische tij zich mogelijkerwijze gaat keren. Men neemt meer afstand van de bezetter en van de NSB-beweging, waar vanaf nu frequent lidmaatschappen opgezegd worden; in nationaalsocialistische kring ontstaat een gevoel van angst.

---

¹³⁷ NL-HaNA, EZ / Centraal Archief, 2.06.087, inv.nr. 300, de Commissie van Advies, Zuivering enz., betreffende Dr. A. Winsemius, Dep. Prijzen, Notulen 2, pagina 2, alinea 8.